

Лекція 18. Розгляд справи по суті

ПЛАН

1. Поняття і значення розгляду справи по суті
2. Відкриття розгляду справи по суті
3. З'ясування обставин справи та дослідження доказів
4. Судові дебати та ухвалення рішення.

Поняття і значення розгляду справи по суті

***Розгляду справи по суті* — одна з основних стадій цивільного процесу, у ході якої відбувається розгляд і вирішення справи по суті.**

Цивільне процесуальне законодавство встановлює такий порядок розгляду і вирішення цивільних справ по суті, при неухильному дотриманні якого передбачається послідовне здійснення спільних для всього судочинства цільових настанов у суді першої інстанції. Кінцеві ж завдання і мета розгляду справи по суті, як головної стадії провадження в суді першої інстанції, не можуть не збігатися з кінцевими завданнями та цілями цивільного судочинства в цілому.

Отже, загальними *завданнями* стадії розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат (ст.. 209 ЦПК). Виконання вказаних завдань повинне сприяти також зміцненню законності і правопорядку, запобіганню правопорушень, формуванню поважного ставлення до права і суду, тобто служити засобом реалізації і факультативних цілей цивільного судочинства.

На досягнення вказаних цілей спрямовані процесуальні дії і виникаючі у зв'язку з ними процесуальні правовідносини суб'єктів судочинства в стадії розгляду справи по суті. Отже, основним об'єктом сукупності цивільних процесуальних правовідносин, що виникають при розгляді справи по суті, буде захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян і організацій, охорона державних і суспільних інтересів, а факультативним об'єктом — зміцнення законності та правопорядку, запобігання правопорушень, формування поважного ставлення до права і суду.

Функція розгляду справи по суті охоплює велику за обсягом і різнопланову процесуальну діяльність, яку прийнято розмежовувати на ***розгляд справи і її вирішення***.

Розгляд справи являє собою дії, спрямовані на: 1) рух судочинства; б) надання особі, яка бере участь у справі, необхідної юридичної допомоги в здійсненні суб'єктивних прав; в) дослідження матеріалів справи, що розглядається, позицій сторін, дійсних обставин справи і поданих доказів.

Вирішення справи полягає в юрисдикційному застосуванні відповідних правових норм і зводиться до винесення рішення або ухвали, їх оголошення та роз'яснення.

Значення розгляду справи по суті визначається наступними головними особливостями цієї стадії цивільного процесу:

- тут з найбільшою повнотою діють принципи правосуддя: здійснення правосуддя тільки судом, змагальність і рівність сторін, диспозитивність, усність, безпосередність і безперервність;

- тут вирішується головне завдання правосуддя — правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільної справи. Всі інші стадії здатні забезпечити вирішення тільки першої половини цього завдання;

- тут розглядається й вирішується переважна частина цивільних справ, і саме по діяльності цього суду (суду першої інстанції) судять про правосуддя в цілому.

Відповідно до ст.. 210 ЦПК суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку

продовження строку підготовчого провадження - не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку.

Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Провадження у справі на стадії її розгляду по суті зупиняється тільки з підстав, встановлених п. 1-3 ч. 1. статті 251 та п. 1-3 ч. 1 статті 252 ЦПК.

Розгляд справи

У відповідності зі ст.211 ЦПК розгляд судом цивільної справи відбувається в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Судове засідання проводиться в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду — залі засідань. Окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися і за межами приміщення суду.

Учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів.

Під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін.

Також, відповідно до ст.. 212 ЦПК можлива участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Тобто, учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою.

Учасник справи має подати заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи.

Учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного цифрового підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), учасники справи можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус" або Державною судовою адміністрацією України.

За ризики технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе сам учасник справи, який подав відповідну заяву.

Суд може постановити ухвалу про участь учасника справи у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду, визначеному судом.

Що стосується свідка, перекладача, спеціаліста, експерта, то вони можуть брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду.

У клопотанні про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду в обов'язковому порядку зазначається суд, в якому необхідно забезпечити її проведення. Таке клопотання може бути подано не пізніш як за п'ять днів до відповідного судового засідання.

Копія ухвали про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду негайно надсилається до суду, який зобов'язаний організувати її виконання, та особі, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Суд, який забезпечує проведення відеоконференції, перевіряє явку і встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників.

Використовувані судом і учасниками судового процесу технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, здійснювати інші процесуальні права та обов'язки.

Відеоконференція, у якій беруть участь учасники справи, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції зберігається в матеріалах справи (тобто приєднується до справи).

Суд у порядку, передбаченому статтею 212 ЦПК, за власною ініціативою або за клопотанням учасника судового процесу, який тримається в установі попереднього ув'язнення або в установі виконання покарань, може постановити ухвалу про його участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні такої установи. При цьому всі дії здійснюються службовою особою такої установи.

Отже порядок проведення судового засідання по цивільній справі докладно визначається процесуальним законодавством. **Судове засідання складається з: підготовчої частини; розгляду справи по суті; заключної частини судового розгляду (судових дебатів); постановлення та оголошення рішення.**

Відповідно до ст.. 213 ЦПК суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Також, справа має розглядатися одним і тим самим складом суду. Але у разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку, крім випадків, встановлених ЦПК.

Також у судовому засіданні можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх викликали.

Коли у нас розгляд відбувається при одноособовому розгляді справи суддя, який розглядає справу, **є головуючим** у судовому засіданні. А при колегіальному розгляді справи головуючим у судовому засіданні **є суддя-доповідач**, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи.

Згідно ст.. 214 ЦПК головуючий відповідно до завдання цивільного судочинства керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи.

У разі виникнення заперечень у будь-кого з учасників справи, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого ці заперечення заносяться до протоколу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу.

Також, головуючий вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку. Він розглядає скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків, про що постановляє ухвалу.

Відповідно до ст. 215 ЦПК всі учасники справи, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами "Ваша честь".

Згідно зі ст. 216 ЦПК особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, надають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи.

Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

До осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, головуючий може застосувати *примусові заходи*, які застосовуються судом відразу після здійснення порушення шляхом винесення ухвали.

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються також до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання.

Також, учасники справи мають право передавати документи та інші матеріали головуючому судді тільки через судового розпорядника.

Відкриття розгляду справи по суті

Можна **виділити основні процесуальні дії**, які припустимі в підготовчій частині розгляду справи по суті:

1) у призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судові засідання та оголошує, яка справа підлягає розгляду (ч.1 ст.217 ЦПК);

2) секретар судового засідання доповідає суду хто з учасників судового процесу з'явився в судові засідання, хто з'явився, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, чи повідомлено тих учасників судового процесу, хто не з'явився, про дату, час і місце судового засідання у порядку, передбаченому ЦПК (ч. 2 ст. 217 ЦПК);

3) оголошенням головуючим судового засідання відкритим розпочинається розгляд справи по суті.

3) головуючий встановлює особи тих, хто бере участь у судовому засіданні, а також перевіряє повноваження представників (ч.4 ст.217 ЦПК);

4) перекладачеві, якщо він залучається до розгляду по справі, роз'яснюються його права та обов'язки; крім того, його попереджають про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Головуючий приводить перекладача до присяги (ст. 218 ЦПК);

5) свідки видаляються із залу судового засідання у відведені для цього приміщення (ч.1 ст.219 ЦПК);

6) головуючий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право заявляти відводи (ст.220 ЦПК);

7) головує роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат (ст.221 ЦПК);

8) розгляд судом заяв і клопотань осіб, які беруть участь у справі (ст. 222 ЦПК);

9) за наявності підстав розглядається питання про відкладення розгляду справи (ст.223 ЦПК);

10) головує роз'яснює експертові його права та обов'язки і попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Головуючий приводить експерта до присяги (ст.225 ЦПК);

11) головує роз'яснює спеціалістові його права та обов'язки (ст.226 ЦПК).

Із сукупності послідовних дій, викладених вище, і складається підготовча частина розгляду справи по суті. Якщо суд вважає, що справу може бути розглянуто, то переходить до наступної стадії — розгляду справи по суті.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів

Отже, наступним етапом стадії розгляду цивільної справи в суді першої інстанції, що у законі названий розглядом справи по суті, є з'ясування обставин справи та дослідження доказів.

Ця частина судового засідання, безсумнівно, є основною, оскільки саме тут за участю всіх суб'єктів процесу в умовах змагальності і рівноправності сторін досліджуються і аналізуються фактичні обставини справи. Помітно виділяється вона і за обсягом, а також характером процесуальних дій, які вчиняє суд і інші учасники розгляду та вирішення справи. Найбільш наочно і повно проявляють свою дію в цій основній частині судового розгляду і всі принципи цивільного судочинства.

При розгляді справи по суті суд виконує три основні *завдання*:

1) визначення обсягу і меж з'ясування обставин справи в судовому засіданні.

Суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи. У вступному слові учасники справи в усній формі стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, надають необхідні пояснення щодо них.

Якщо разом зі стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після сторони, третьої особи заслуховує їх представників. За клопотанням сторони, третьої особи виступати зі вступним словом може тільки представник.

Якщо в справі заявлено кілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших учасників справи дати окремо пояснення щодо кожної з них.

Учасники справи з дозволу головуєчого можуть ставити питання один одному. Питання ставляться у такій черговості:

1) позивачу та (або) особі, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи - відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи;

2) відповідачу - позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь у справі на стороні позивача, інші учасники справи;

3) іншим учасникам справи - позивач та (або) особа, яка звернулася до суду в інтересах іншої особи, третя особа, яка бере участь на стороні позивача, відповідач, третя особа, яка бере участь на стороні відповідача, інші учасники справи.

Також, головуючи з власної ініціативи або за усним клопотанням учасника справи може зняти питання, що не стосуються предмета спору, поставити питання учаснику судового процесу.

Якщо учасники судового процесу висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку про те, визнають вони обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді - "так" чи "ні" (ст. 227 ЦПК);

2) виявлення наявності або відсутності підстав для припинення провадження по справі в стадії судового розгляду, пов'язаних з диспозитивними розпорядницькими діями суб'єктів спірних правовідносин. На його виконання спрямовані положення закону, що зобов'язують головуючого зробити процесуальні дії по з'ясуванню, чи не має наміру позивач відмовитися від своїх вимог і чи не бажають сторони закінчити справу мировою угодою (ст. 227, 228 ЦПК).

Визнання позову відповідачем і мирова угода сторін дозволяє найбільш економічним і безконфліктним способом вирішити існуючий у суді спір і найбільш повно реалізувати цільові настанови цивільного судочинства, тому роз'ясненню прав на здійснення таких розпорядницьких дій необхідно приділяти серйозну увагу, і доцільно це робити саме при з'ясуванні наявності в сторін відповідного волевиявлення. Іноді позивач не бажає закінчити справу мировою угодою через побоювання бути обманутим відповідачем, суддя ж при роз'ясненні процесуальних прав не завжди акцентує увагу сторін, що умови затвердженої судом угоди фіксуються в ухвалі, яка, як і рішення, при необхідності може бути виконана примусово¹;

3) дослідження доказів у справі, що входить у структуру цивільного процесуального доказування (ст.. 229- 241). У його структуру також включаються дії по визначенню предмета доказування, збиранню, поданню, оцінці доказів. При нормальному розвитку процесу перші три елементи доказування повинні здійснюватися при підготовці справи до розгляду справи по суті, дослідження доказів здійснюється в стадії судового розгляду при розгляді справи по суті, остаточну оцінку доказам суд дає в нарадчій кімнаті при винесенні рішення. Однак у такій послідовності процесуальних дій по доказуванню є певна умовність. Прогалини в стадії підготовки по визначенню предмета доказування, збиранню і поданню доказів заповнюють у стадії судового розгляду, а попередня їх оцінка здійснюється не тільки в нарадчій кімнаті, але і в стадії підготовки, а також протягом усього судового засідання.

Всі названі елементи перебувають у тісному взаємозв'язку і характеризуються внутрішньою єдністю, оскільки вся діяльність по судовому доказуванню спрямована на досягнення однієї процесуальної мети. Такою метою є правильне встановлення фактичних обставин справи. Саме на це спрямовані всі процесуальні дії і правовідносини, що складаються при судовому доказуванні в стадії підготовки справи до судового розгляду і при розгляді та вирішенні справи по суті.

Суди також напрацьовують практику і мають право у необхідних випадках «наштовхнути» сторону в процесі на вибір тієї або іншої позиції в справі. Тому незважаючи на те, що в цивільному процесуальному законодавстві відсутня пряма вказівка на обов'язок суду активно діяти в доказовій діяльності, не можна розглядати роль суду в процесі як пасивного спостерігача за змаганням сторін.

Суд може відкласти розгляд справи або оголосити перерву в судовому засіданні у випадках, передбачених у ЦПК, а також у разі неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі в справі інших осіб (ст. 240 ЦПК). При цьому варто враховувати, що у разі відкладення розгляду справи свідки, які з'явилися, допитуються, якщо в судовому

засіданні присутні всі особи, які беруть участь у справі. Повторний виклик свідків у такому випадку допускається лише за мотивованим рішенням суду.

Розгляд справи по суті може складатися з наступних послідовно вчинених процесуальних дій:

розгляд починається доповіддю головуючого, після доповіді у справі суд заслуховує пояснення позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі (ст.227 ЦПК);

суд установлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, і порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються. Порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений (ст.227 ЦПК);

суд допитує свідків, оголошує показання свідків (ст. 230-234 ЦПК);

досліджуються письмові докази (ст.235 ЦПК);

— оголошується і досліджується зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції (ст.236 ЦПК);

— досліджуються речові та електронні докази (ст.237 ЦПК);

— відтворюються звукозаписи, демонструються відеозаписи і провадиться їх дослідження (ст. 238 ЦПК);

— досліджуються висновки експерта (ст.239 ЦПК);

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуючий надає сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи.

У зв'язку з додатковими поясненнями учасника справи суд може ставити питання іншим учасникам судового процесу.

Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання учасників справи, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів (ст.. 241 ЦПК).

Судові дебати та ухвалення рішення.

Відповідно до ст.. 242 ЦПК у судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні. Кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах.

У судових дебатах першим надається слово позивачеві та його представникові.

Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь. Третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета спору, та її представник у судових дебатах виступають після сторін.

За клопотанням сторін і третіх осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники. Суд може зобов'язати учасника справи визначити, чи буде виступати з промовою тільки такий учасник чи тільки його представник.

Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

Тривалість судових дебатів визначається головуючим з урахуванням думки учасників справи виходячи з розумного часу для викладення промов. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється, або істотно виходить за визначені судом межі часу для викладення промов у судових дебатах. З дозволу суду промовці

можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Також, якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку (ст.. 243 ЦПК).

Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для ухвалення судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення.

Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення певної процесуальної дії, суд, не приймаючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду.

Розгляд справи у випадку, встановленому ч. 2 ст. 244, проводиться виключно в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки.

Після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилось неможливим, оголошує перерву.

Що стосується ухвалення судового рішення, то під час його ухвалення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу.

Також, під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи.

Загалом судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті (ст.. 245 ЦПК).

Відповідно до ст.. 246 ЦПК, Якщо сторона з поважних причин не може подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат до закінчення судових дебатів у справі, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог.

Для вирішення питання про судові витрати суд призначає судові засідання, яке проводиться не пізніше двадцяти днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог.

У випадку, визначеному ч. 2. ст.. 246 ЦПК, суд ухвалює додаткове рішення в порядку, передбаченому ст. 270 ЦПК.